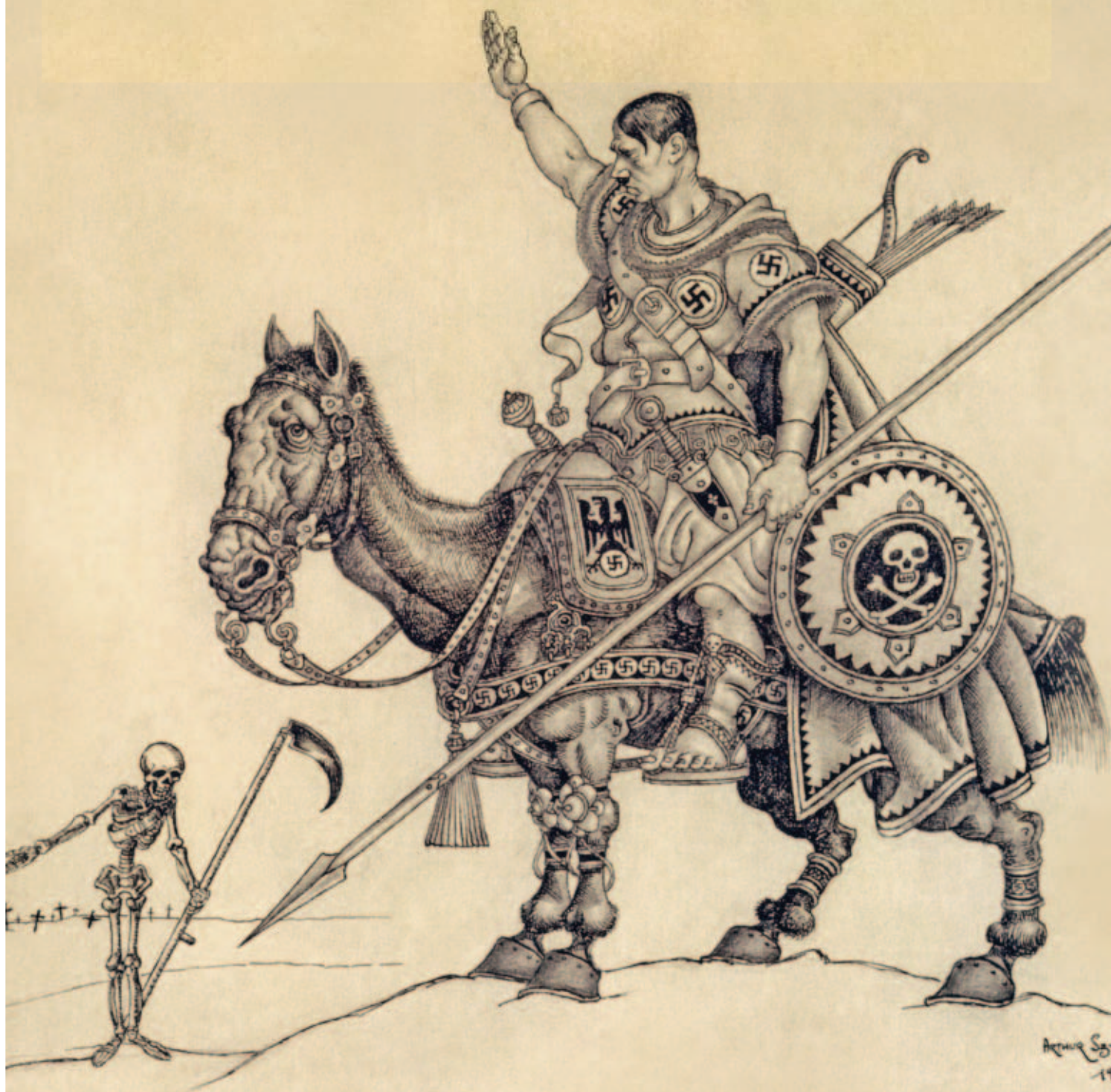

A KORTÁRS KRITIKA

Hitler könyvének publikálását sokan feszülten várták, mivel politikai szenzációként harangozták be. Megjelenésének hírért azonban a weimari köztársaság tekintélyes német és bajor újságjai említés nélkül hagyták. Amikor a könyv 1936–1937-ben átlépte a hárommillió példányszámot, egyik reklámjában a kiadó visszatekintőleg azt írta, hogy „a rendszer sajtója agyonhallgatta”. Meglepő módon még a nemzetiszocialista *Völkischer Beobachter* is visszafogottan reagált, s nem készült fel az újdonság reklámozására; csak tizenegy nap után kezdett komolyabb reklámtevékenységbe, majd egy hónapon belül két fejezetet közölt le belőle. Az Eher Kiadó a müncheni belvárosban és a nagyobb bajor városok ismeretebb völkisch könyvkereskedéseinek közelében plakátokat ragasztott ki, de érthetetlen módon a „reklámdob” nem volt sokkal hangosabb, mint az NSDAP szokásos publikációs esetében. A vásárlók sokallták a könyv 12 márkás árát is, hiszen a Hitler régebbi beszédeit tartalmazó, röviddel előtte megjelent, 159 oldalas népi kiadásért csak 2,60 birodalmi márkát kértek.

Nagy vonalakban azt mondhatjuk, hogy a weimari köztársaság politikai erői beállítottságuknak megfelelően viszonyultak a könyv megjelenéséhez. A korai kritikusok közé tartozott Joseph Goebbels, aki 1925. augusztusban és októberben háromszor írt naplójában elragadtatással a *Mein Kampf*ról.

AZ ELSŐ KRITIKÁK

Október–novemberben Stefan Grossman újságíró különböző recenzióváltozatokat helyezett el egy berlini újságban, a bécsi *Neue Freie Presse*ben és sajtó folyóiratában, a berlini *Das Tage-Buch*ban. Alapgondolata mindent azonos volt: Hitler nem használta ki a fogságban a magába mélyedés és az önreflexió lehetőségét. Hiányoznak a kötetből a bensőségesség nyomai; Hitler a könyvet egyfajta elszámolásnak tartja, de ha van benne egy kicsinyke lelkiismeret, akkor – mozgalma összeomlása után – főleg önmagával kellene elszámolnia. A könyv minőségét illetően gúnyosan nyilatkozott: „szépitgetésről”, „többé-kevésbé patetikus butaságokról”, számos „frázisról”, „gondolatnélküliségről” és „otromba hülyeségről” beszélt.

November elején a *Neue Zürcher Zeitung* még valamennyire jóindulatúan írt a könyvről, s Hitlert „kétségtelenül tehetséges embernek” tartotta. Kiemelte a könyv külpolitikai vonatkozásait, főleg azt, hogy az élettér kibővítésére irányuló politika csak Oroszország rovására képzelhető el.

Hasonló mérleget vont jelentősen élesebb hangon a *Frankfurter Zeitung*, amelyet a liberális polgárság olvasott. A keményebb hangvétel oka az lehetett, hogy Hitler éppen ezt a lapot támadta élesen a *Mein Kampf*ban. A recenzens Hitler könyvét nem programadó írásnak tartotta, hanem elsősorban önéletrajznak és olyan „nacionalista-proletár gondolatkeveréknek”, amelyen már túl lépett az idő, s „Hitler el van intézve”.

Berlin hagyományos lapja, a nemzeti-liberális *Vossische Zeitung* 1925 második felében negyvenszer írt Hitlerről és pártjáról, de egy szóval sem említette a *Mein Kampf*ot. A birodalmi főváros tudatformáló lapjai, mint a baloldali-liberális *Berliner Tageblatt* vagy a kispolgári *Berliner Morgenpost*, csak rövid politikai vagy rendőri híreket közöltek az NSDAP-ról, mint például a tagok részvételével történt kilengésekről.

Viszonylag széles visszhangot keltett a *Mein Kampf* a reakciós és völkisch sajtóban, de korántsem egyértelműen pozitívat. Az Össznémet Szövetség lapja, a *Deutsche Zeitung* élesen bírálta a „fajismeretről” tett kijelentéseket: „ilyen foggyatékoságokat már csak azért is el kell utasítani, mert a könyv bizonyos fokig a Hitler-mozgalom katekizmusa akar lenni. Akkor pedig nem szabad ilyen nagy terjedelemben ennyi hamis és féligazságot néhány helyes megállapítás mellett leköszölni.” A reakciós *Neue Preussische Zeitung* nem teketóriázott: „Az ember értelmet keres, de csak arroganciát talál, az ember biztatást vár, ám unalmat arat, az ember szeretetet keres, miközben hangulatkelésre és frázisokra lel, az ember egészséges gyűlöletet vár; helyette szitkokat talál.” A lap megkérdezi: „S ez a németek könyve? Rossz lenne az!”

A LELKESEDÉS HANGJAI

1926 elejéig a politikailag nem a legszélsőségesebb táborhoz tartozó német lapokban is kritikák jelentek meg a *Mein Kampf*ról. Az ismertetések többnyire negatív ítéletet tartalmaztak, csupán az *Augsburger Neueste Nachrichten* hangvétele tért el az általános tónustól: „Az ember úgy viszonyulhat Hitlerhez és életművéhez, ahogy akar – de ki kell állítani a bizonyítványt számára, hogy ő nagy tehetségű ember, aki becsületes szándékkal élharcosa kemény küzdelemben kivívott meggyőződésének.”

1926 végén a *Mein Kampf* második kötetének kiadása alig keltett visszhangot. A még megjelenő kevés recenzió túlnyomórészt az első kötetrel foglalkozott, mint például Adolf Bartels völkisch újságíróé 1927 májusában a *Deutsches Schrifttumban*. Ítélete alapvetően politikai egyetértést jelzett Hitlerrel, s a *Mein Kampf*ot Bismarck Gondolatok és emlékek című könyve óta a „német politikai irodalom legjelentősebb publikációjának” nevezte. Bartels nem csupán politikusként, hanem irodalomtörténészként is véleményt mondott. Korlátlan lelkesedéssel állította, hogy „kétségtelenül életre szóló munka, személyes politikai fejlődésének és politikai nézetének alapos bemutatásával, s nincs senki, aki ilyen jelentős, jövőbe mutató értékeket felmutat”. Az újságíró a nemzetiszocializmust „Németország megmentőjének” tekintette, s az NSDAP tiszteletbeli tagjaként így írt Hitlerről:

„Könyve alapos elolvasása után meg vagyok győződve, hogy ő az a politikus, akire nekünk, németeknek jelenleg szükségünk van, aki meg tud »menteni« minket.”

A *Mein Kampf*ról ilyen ismertetésre a *völkisch* lapokban 1926 végétől 1930 elejéig alig került sor. Ennek megfelelően az erősen csökkenő értékesítési adatok, amelyek jelentősen elmaradtak Hitler és az Eher Kiadó várakozásaitól. Főleg Hitler hűségesei hívei voltak elbűvölve a könyvtől. Joseph Goebbels 1926. december 12-én rövid bejegyzést írt naplójába müncheni látogatásáról: „A főnök ma megajándékozta a *Mein Kampf* második kötetének első példányával.” Goebbels, aki november eleje óta az NSDAP berlini gauleitere volt, hazafelé már a vonaton elkezdte olvasni a könyvet: „Lázás izgalommal olvasom Hitler könyvét. Az igazi Hitler. De milyen! Néha sikítani szeretnék a gyönyörűségtől. Derék fickó!” Alig több mint két hétre volt szüksége a könyv elolvasásához. „Maradéktalanul boldog vagyok” – írta 1926. december 30-án. Elragadtatását nyilvánvalóan közölte a pártfőnökkel, aki meg is jutalmazta őt: „Tegnap a főnök elküldte a bőrbe kötött második kötet dedikált példányát és egy kedves levelet hozzá. Nagyon örültem.”

Az NSDAP első, 1927-ben Nürnbergben rendezett pártkongresszusán Hitler a szervezeti kérdések között utalt a *Mein Kampf*ban tett kijelentéseire, s a beadványok megválaszolásánál könyve megállapításainak figyelembevételét ajánlotta. A *Mein Kampf* iránti érdeklődés azonban csak az NSDAP 1929. végi választási sikerét követően növekedett ismét, a vásárlóknál és a kritikusoknál egyaránt. A bírálatok azonban nem változtattak az NSDAP általános előretörésén. A kritikusok pedig 1933 elején változtattak véleményükön, s megvédték az új kormányt a külföldi bírálatokkal szemben.

PARÓDIÁK, TÁMADÁSOK

1930 végén, karácsony közeledtével Hans Reimann humorista és kiadója, Paul Steegemann megállapodtak arról, hogy *Mein Krampf (Erőlködésem)* címmel paródiát jelentetnek meg Hitler könyvéről. A terv azonban a felek vitája miatt a bíróságon végződött, s végül 1932 nyarán meghíusult. 1935 nyarán betiltották és felszámolták Steegemann kiadóját; hiába próbálkozott nemzetiszocialista broszúrák ki-

140 000 VÉTSÉG A NÉMET NYELV ELLEN

Lion Feuchtwanger, az ismert politikai újságíró, aki már Hitler hatalomra jutása előtt nyíltan agitált a nemzetiszocializmus ellen, 1930-ban megjelent *Siker (Erfolg)* című regényében a német irodalom első Hitler-karakterét teremtette meg. 1935-ben nyílt levélben fordult az elegáns berlini Grunewald negyedben lefoglalt lakásában élőkhöz: „X úr, a könyvek, azt kell mondanom, nem nagyon kedveltek a birodalomban, amelyben élnek, s aki ezekkel foglalkozik, könnyen kellemetlen helyzetbe kerülhet. Én például olvastam »Führerük« könyvét, és ártatlanul megállapítottam, hogy 140 000 szava 140 000 vétség a német nyelv szellemisége ellen. E megállapításom következtében ülnek önök az én házamban.” (A két kötet valójában 219 000 szót tartalmazott.)

adásával és fordult személyesen Hitlerhez. Prágában élte túl a háborút. 1938 végén Reimann őt könyvét károsnak és nemkívánatosnak minősítették, pedig a háború alatt a fronton a katonákat szórakoztatta. 1945 után a kiadó és a szerző kölcsönös vádaskodásokkal folytatták vitájukat. 1933-ig nem jelent meg említésre méltó, intellektuálisan is igényes szatíra Hitler könyvéről.

1932-ben Ernst Ottwald kommunista újságíró a *Deutschland erwache (Németország, ébredj)* című könyvében 20 oldalt szánt Hitler művének. A kommunista párt (KPD) lapjaiban megszokott frázisokkal bírálta a *Mein Kampf*ot, amelyet nemcsak rossz könyvcímnek tartott, hanem a német kispolgárság végleges és elkerülhetetlen bukása szimbólumának is. „Nem szégyenkezik az ember Hitler miatt, hogy e népi újító nem tud németül írni” – jegyezte meg csípősen a könyv nyelvezetéről. Legfőbb tartalmi megjegyzése azonban a gondolatnélküliség volt, mert az ember csak már ezerszer halott megállapításokat talál benne, és semmi eredetit. „Írásának legfőbb tendenciája” nem történelmi igazságok bemutatása, hanem „annak bizonyítása, hogy ő és egyedül ő Németország hivatott vezetője”.

Más kritikusokhoz hasonlóan Ottwaldnak is kevésbé tetszett a második kötet, mert a nemzetiszocialista mozgalom politikai programját nehezebb volt kidolgozni, mint egy önéletrajzot. Ezért sértegetésbe kezdett s visszatért a KPD 1932-ben használatos moszkvai „fasizmusdefiniójához”, mely szerint az NSDAP-főnök a „tőke ügynöke”. Hitler „egy nagy nulla, erőszakos senki, aki tudatosan prostituálódik olyan célok iránt, amelyek sem a »völkisch gondolatban«, sem a »német szocializmusban« nem gyökereznek, hanem csak a megvadult kispolgár gyűlöletes és idióta hatalomvágyából fakadnak”. Így Ottwald bírálata megrekedt félúton; jöllehet felismerte a *Mein Kampf* gyengéit, maga is az előítéletek rabja maradt.

Vele körülbelül egy időben a *Weltbühne* több szerzője is foglalkozott a *Mein Kampf*tal. 1932 tavaszán a birodalmi elnökválasztás két fordulója jelezte, hogy az NSDAP vált a legerősebb politikai párttá, miközben az SPD és a katolikus Centrumpárt az őskonzervatív Paul von Hindenburgot támogatta, hogy megakadályozza Hitler felemelkedését a legfelső állami pozícióba. A balliberális pacifista Hellmut von Gerlach ekkor kérdezte meg: mi lesz Franciaországgal Hitler győzelme esetén. Fritz Ausländer egykori porosz tartományi gyűlési képviselő pedig öt héttel később *Hitler mint nevelő* címmel kigyűjtötte a *Mein Kampf*ból a megfelelő bekezdéseket, s felismerte, hogy a „faji gondolat” a nemzetiszocialista nevelés magva, s abból kényszerű módon következik a keleti földfoglalás, az új „életter” megteremtésének igénye.

1932 októberében, az előre hozott Reichstag-választások közepette írta meg cikkét Heinz Horn a *Weltbühne*-be, *Hitler németje* címmel. Főleg a kötet biológiai metaforáit támadta, de összességében menthetetlennek tekintette mindazokat, akik a könyv olvasására adták a fejüket. Még a Hitler birodalmi kancellári kinevezése utáni első hetekben is jelentek meg kritikus publikációk a *Mein Kampf*ról. A *Weltbühne* betiltása előtti utolsó számában Hellmut von Gerlach így írt *Hitler külpolitikája* címmel: „Az NSDAP bibliája Hitler könyve. Elolvasása a pártonkivülieknek nem egyszerű. Nem ért néhány dolgot. De ez természetesen nem a könyv hibája, hanem az olvasó pártonkivüliségé.”

Gerlach azon fáradozott, hogy segítséget nyújtson a könyv megértéséhez. Szerinte a távlati cél: „Kelet felé aka-

runk lovagolni!” Ennek egyik akadály a Franciaország. Gerlach nem tudhatta, mit mondott Hitler 1933. február 3-án a Reichswehr tábornokainak, de meglehetősen pontosan eltalálta az ott meghirdetett politikai célokat. E fontos beszédében ugyanis Hitler tudatosan visszanyúlt a *Mein Kampf* fontosabb külpolitikai részeihez, s azokat csak pontosította. Néhány nappal cikkének megjelenése után Gerlach menekülni kényszerült Németországból.

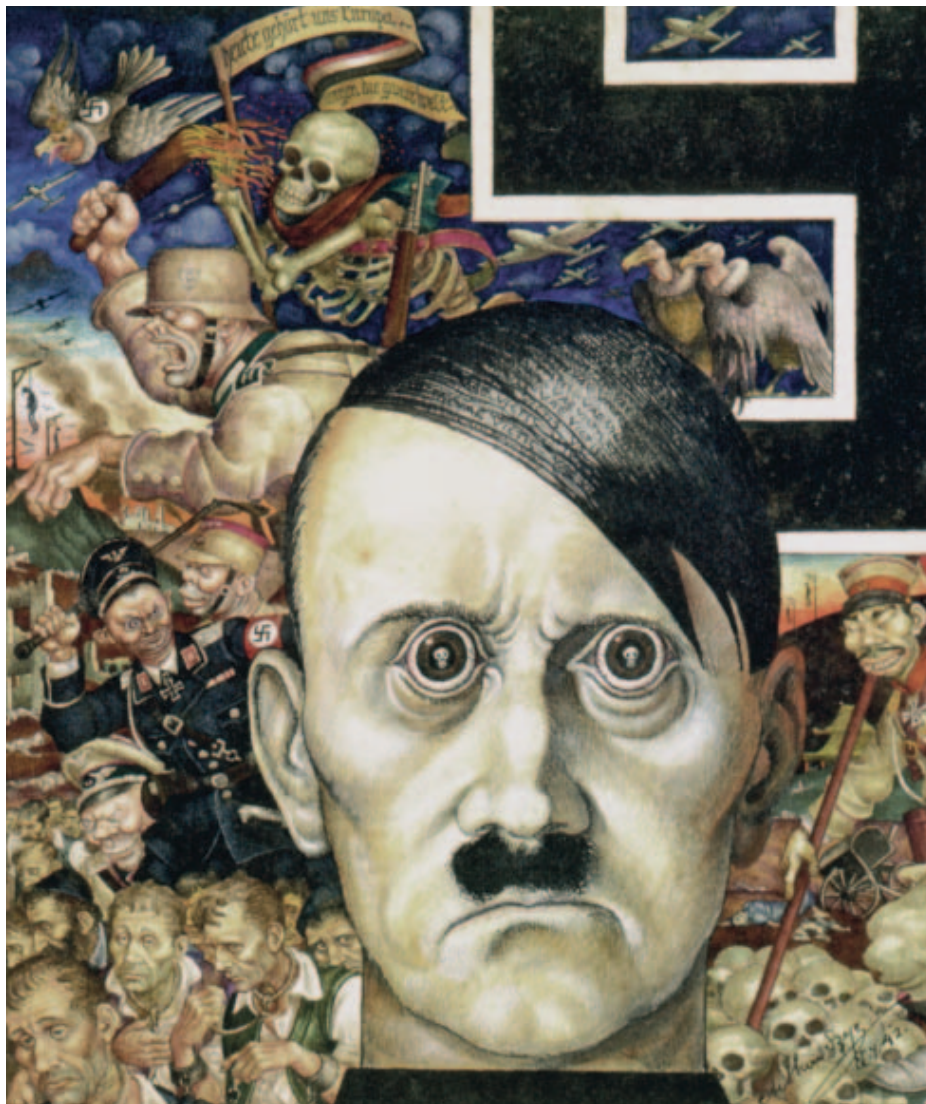
A 70 éves, irodalmi Nobel-díjas drámaíró, Gerhart Hauptmann 1933 nyarán saját kötetének lapszéli jegyzeteiben számos kritikai megjegyzést tett, de azonosult a marxizmus „népbetegségként” történő jellemzésével. Fél évvel később, amikor a *Mein Kampf* példányszáma már elérte az 1,3 milliót, Reinhold Schneider keresztény-konzervatív újságíró rendkívül szkeptikusan nyilatkozott naplójában Hitler könyvről: „A szerző egy demagóg, aki zseninek tartja magát, s egy nagy gyűlölködő [...] a könyv nagy része íróilag olyan rossz, hogy rosszabb már nem is lehetne, és emberileg, ami fontosabb, semmiképpen sem kellemes.”

Hitler könyve sem nyelvi, sem érvelésével nem tudta megnyerni a nemzetiszocializmusnak a még bizonytalan, képzett olvasókat. Ezzel szemben retorikájával teljesen kiszolgálta a völkisch-antiszemita körök várakozásait. S ebben rejtett tényleges hatóereje: a *Mein Kampf* pontosan megfelelt a tulajdonképpeni célcsoport elvárásainak. Ezért végül is minden kritika eredménytelennek bizonyult vele szemben.

KORREKCIÓK

A *Mein Kampf* durva kritikát váltott ki nyelvtani és intellektuális balfogásai, ferde megfogalmazásai és az első kiadások sok helyesírási hibája miatt. De mindez nem zavarta Hitlert, és sohasem gondolt alapvető átdolgozásra. A szó szerinti szöveg 1944-ig gyakorlatilag nem változott. Néhány év múlva a náci államapparátusban elterjedt az a nézet, hogy a könyv megállapításai túlhaladottak, de a propagandaminisztérium 1936. február 5-i titkos sajtótutatója szerint „a könyv történelmi forrás”, s a jövőben fel kell hagyni a könyv külpolitikai megállapításainak részletes megbeszélésével.

Hitler 1936. február 28-án a *Paris-Midi* nevű újságnak nyilatkozva kijelentette: „Őnök azt akarják, hogy korrigál-

jam a könyvem, mint egy újságíró, aki munkáját újra kiadja. Én azonban nem vagyok újságíró. Én politikus vagyok. Korrekcióra én a külpolitikámban vállalkozom, amely a Franciaországgal való megegyezésre irányul! Ha sikerül a német-francia közeledés, akkor az méltó korrekciót jelent. S korrekciómat a történelem nagykönyvébe írom be!” A propagandaminisztériumnak azonban nem tetszett különösképpen a nyilatkozatot, ezért kiment az utasítás a sajtónak: ne szedjék nagybetűvel, s ne az első oldalon jelenjen meg.

A valóságban azonban a nagyobb számú nyomtatási megrendelések esetében kisebb változások elkerülhetetlenek voltak, mivel a kötetek tucatnyi nyomdában készültek, ahol különböző szedők és korrektorok dolgoztak a tömeges előállítás érdekében. Emiatt kisebb változások – hiányzó kettőspont, idézőjel és hasonlók – fordultak elő. Különösen fontos változást jelentett az ún. gót írásról (fraktur) a latin írásra (anti-

qua) átállás, amelyet Hitler a könyvkiadásban 1941. január 3-án rendelt el, a külföldiekre és a külföldi németekre tekintettel. Martin Bormann azonban három hét múlva körlevelében azt írta az NSDAP szolgálati helyeknek, hogy a rendelkezés a nyomdaipar erős zsidó dominanciája ellen irányult; kisajátításuk után a „normál írásnak” nevezett anti-quitát kellett használni.

Az átállás valódi okát Goebbels árulta el 1941. február 2-án: „A Führer elrendeli, hogy az antiqua a jövőben már csak német írásként értékelhető. Nagyon jó. Ezután a gyerekeknek nem kell többé legkevesebb nyolc ábécét tanulniuk. És a nyelvünk valóban világnyelvé válhat.” De a *Mein Kampf* példányai 1943-ig még vegyes betűtípussal jelentek meg. Az egyes kiadásokban pedig a szedők és a korrektorok kisebb stiláris finomításokat végeztek a durvább fogalmazásokon. ♦

Hitler mint Antikrisztus. Arthur Szyk karikatúrája, 1942